

Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyamet Beklentisi ile İlgili Bazı Veriler

Eyüp BAŞ*

ABSTRACT

Millennialism and Some Datums on Hegira Millennium Doomsday Expectations in the Ottoman Society. This study examines, with specific focus on the Ottoman society, certain data concerning the prediction that the end of the world would come in the 1000th year of the Hegira. Using the data obtained, we compared the concept of "Millennialism" in other religious traditions of the Middle East with the Islamic view. Thus, we shed light both on the social and religious life in a certain period of the Ottoman history and on the extent of interaction among religious traditions of the Middle East.

KEYWORDS: *Millennialism, Judgment Day, Ottoman, Eschatology.*

Sunuş ve Kavramsal Çerçeve

Kıyametin kopması yani dünya hayatının sona ereceği düşüncesi, ahiret inancı olan ilâhî dinlerde ortak bir tasavvurdur. Bu nedenle insanlar, tarihte başlarına gelen birtakım felaketleri, önemli sayılan bazı tarihleri, gizem atfedilen bazı dönüm noktalarını kıyametin meydana geleceği zamanlar olarak yorumlaya gelmişlerdir. Çünkü insanlar gelecekte hem korkmuşlar, hem de büyülenmişlerdir. Hangi geleneğe ya da kültüre bağlı olursa olsun, kendisini birey olarak ne kadar güvende hissederse hissetsin, insanoğlu dünyanın geleceği ile ilgili doğuştan gelen bir merakı paylaşmıştır. Neticede bu merak, onları gizemli sonun (kıyametin) zamanıyla ilgili tahminlere yönlendirmiş, böylece ciddi bir kehanet literatürü ortaya çıkmıştır. Öyle ki, yakın zamanda girdiğimiz 2000 yılı hakkında dahi internetten bir tarama yaptığımızda, bu tarihten önce dünyanın sonuyla ilgili olarak kaleme alınmış çok sayıda çalışmayı görürüz.¹ İşte bu durum az önce bahsettiğimiz vazgeçilmez merakın yansımaları olarak devam etmektedir. Çünkü insanların dünya-

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı. (bas@divinity.ankara.edu.tr)

1 Söz konusu çalışmalardan bazıları şunlardır: M. Pottenger, *Milenyum 2000: Astrologların 2000'li Yıllara Dair Kehanetleri*, çev. Duygu Ilgaz, İstanbul 1999; Paul Roland, *2000/ Prophecies and Predictions for the Millennium*, London 1997; Noel Tyl, *Yeni Binyılda Kehanetler (Predictions for a New Millennium)*, çev. Acar Doğançün, Arıtan Yay., İstanbul 2000; Allan

ya dair bilgileri eskiye oranla daha fazladır. Bilimsel çalışmaların sonuçları insanlara çok daha hızlı ulaşmaktadır. Özellikle dünyanın narinliğine, ozon tabakasının tahrip edilmesiyle ortaya çıkan tehlikelere, küresel ısınma ve Yeni Buzul Çağı'nın olasılığına olan ilgileri arttıkça geleceğe ait korkuları artmaktadır. Ayrıca AIDS, ekonomik düşüş, bakteriyel ve belki de nükleer terörizm, kritik nüfus artışı ve öldürücü küresel kirlilik gibi insanlığın kendisinin ürettiği ciddi tehlikeler de geleceğe korkuyla bakmalarına sebep olan olgulardır.

Çalışmamızda insanların geleceğe ilişkin ilgi, korku ve endişelerine biraz da geçmişe dönük olarak bakmak istedik ve Müslümanların kullandıkları hicrî takvimin 1000. yılı öncesindeki kıyamet beklentilerini konu edindik. Ama öncelikle dünyanın ya da tarihin sonuna ilişkin beklentileri "binyılcılık" tasavvuru ile bağlantılı olarak kısaca ele alacağız. Daha sonra ise İslâm geleceğinde bir dayanağı olmamasına karşın, hicrî 1000 yılının kıyametin kopacağı muhtemel tarih olarak ortaya çıkan gizeminden bahsedeceğiz. Bu hususu dönemin bazı eserlerinden elde ettiğimiz verilere dayanarak Osmanlı toplumu merkezli olarak örneklendirmeye çalışacağız.

Değişik din ve kültürlerdeki söz konusu beklentilere ilişkin bilgilere geçmeden önce, konuya ilişkin bir kaç terim üzerinde durmak yararlı olacaktır. Bunlardan birisi "eskatoloji" terimidir. Eskatoloji son şeylerle ilgili öğretiler bilimidir. Yunanca "eschatos" (son) ve "eschata" (en son şeyler) terimlerinden türetilmiştir.²

Günümüzde "eskatoloji" sistematik teolojinin bir alt dalı olarak kabul edilmekte olup genel olarak dünyanın sonunda olacak olan olaylar kapsamı içerisinde yer alır. Dünyanın sonunda gelecek olan kurtarıcı, iyilikle kötülüğün son savaşı, Tanrının dünyanın egemenliğini radikal bir şekilde ele geçirmesi, ölüm, ölüm sonrası, yargılama, hesap, ceza, cennet, cehennem gibi konular eskatolojinin kapsamına girmektedir.³

Dinsel gelenekler, müntesiplerine genel olarak dünyanın kuruluşu, hayatın düzenlenmesi, tarihin işleyişi ve evren, dünya ve tarih karşısında Tanrı ve insanın konumu noktasında bilgi sunarlar. Dinsel bilgiyi ve inançlarının temellerini oluşturan bu bilgiler hayatın başlangıcı ve ilk insan üzerine yoğunlaşmış görünmektedir. Şüphesiz bunda insanların başlangıç konusundaki merakları etkili olmaktadır. Zira dinsel geleneklerin dışındaki birçok ideolo-

Hall, *Nostradamus: 1999'un Kehanetleri*, çev. Gül Çağalı Güven, Aksoy Yay., İstanbul 1998; Peter Lorie, *Nostradamus: Bin Yıl Ötesi 2016'ya Kadar Kehanetler*, çev. Belkis Çorakçı, Milliyet Yay., İstanbul 1995, John Hogue, *1000 for 2000: Startling Predictions for the New Millennium*, San Francisco 1999; V.J. Hewitt - Peter Lorie, *Nostradamus: 1992'den 2001'e Kehanetler*, çev. Murat Kamacıoğlu, Milliyet Yay., İstanbul 1992.

2 R.J. Zwi Werblowsky, "Eschatology", *The Encyclopedia of Religions (ER)*, ed. M. Eliade, Macmillan Publishing Company, New York 1983, c.V, s. 149. Eskatoloji kavramının bugün popüler teolojik bir kavrama dönüşmesinde Johannes Weiss ve Albert Schweitzer'in etkili olduğu ileri sürülmektedir. Bkz. David Adward Aune, *The Cultic Setting of Realized Eschatology in Earl Christianity*, E. J. Brill, Leiden 1972, s. 1, 29.

3 Aune, *The Cultic Setting of Realized Eschatology in Earl Christianity*, s. 1.

jik ve bilimsel öğreti de başlangıç noktasında farklı yaklaşımlar anlayışlar geliştirmiştir. Ama insanları başlangıç kadar son da meraklandırmıştır. Sonun zamanı, nasıl gerçekleşeceği ve neler olacağı en çok sorulan sorular arasında yer almaktadır. Eskatoloji farklı dinsel geleneklerin yanı sıra modern ideolojik ve düşünsel hareketlerin içinde yer alan sonla ilgili düşünceleri de araştırır. Bunları sistematize eder, benzerliklerini ya da farklılıklarını ortaya koymak için mukayese ve çözümleme yapar.⁴

Konumuzla ilgili diğer bir terim olan "apokalips", Yunanca "apokalypsis" kelimesinden gelmektedir. Kelimenin anlamı "örtülü bir şeyi açmak, örtüsünü kaldırmak"tır. Dini literatürde ise Tanrı veya ilahî irade hakkında gizli bir gerçeği açıklamak anlamındadır. Bu kavram Yahudilik ve Hristiyanlık içindeki bir hareketi ifade etmektedir. Buna göre Tanrı, çok yakında gelecek dünyanın sonu hakkındaki sırları, halka anlatmaları için bazı kişilere açıklamıştır. Bu kişiler söz konusu gizlilikleri, öğrenirler ve yazıya geçirirler. Onların yazdıkları kitaplara da "Apokaliptik Kitaplar" adı verilmektedir.⁵

Çalışmamızda yer alan en temel terim ise "binyılcılık ya da altın çağ (millenarianism)"dir. Altın çağ mitos, barış, huzur, refah ve sonsuz mutluluğun olduğu bir zaman dilimini ifade eder. Bu zaman diliminde zulüm, acı, yokluk, adaletsizlik yoktur, tanrılarla insanlar iyi bir diyalog içerisinde. Altın Çağ ile hem uzak geçmişteki (başlangıçtaki) hem de uzak gelecekteki (dünyanın sonundaki) mutluluk çağı kastedilir. Uzak geçmişteki altın çağ geçicidir. Yerini gittikçe kötüleşen bir dünyada kaos ortamına bırakır. Oysa eskatolojik altın çağ mitos nihaidir. Bunun anlamı artık insanların dünyada mutsuzluk, acı, yokluk, zulüm ve adaletsizlik görmeyecekleridir. Bu sürecin sonunda ise yeryüzündeki hayat sona erecek, tekrar dirilişle birlikte yeni bir hayat başlayacaktır. Aynı zamanda her toplumun kendi dinsel inançlarının en üst düzeyde hakim olduğu dönemi ifade eden altın çağ ya da binyılcı beklentiler, o toplumların "zaman" anlayışları ile de yakından ilgilidir. Bu nedenle birçok dinsel gelenekte tarihin çeşitli dönemlere ayrılması söz konusudur. Doğal olarak bazı dönemler iyi, bazıları kötü, bazıları da mükemmel kabul edilmiştir.⁶ Dolayısıyla çalışmamızın bu kısmında öncelikle altın çağ ve binyılcılık mitosunu Ortadoğu dinleri bağlamında kısaca ele almakta yarar vardır.

Ortadoğu Dinî Geleneklerinde Binyılcılık

Ortadoğu dinsel geleneklerinin hemen hepsinde tarihin sonlu olduğu düşüncesi hakimdir. Bu toplumların hiç birinde ebedî bir tarih algısı yoktur.

4 Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, İz Yay., İstanbul 2003, s. 49.

5 Frederick J. Murphy, "Introduction to Apocalyptic Literature", *The New Interpreter's Bible*, ed. Leander E. Keck, Abingdom Press, Nashville, 1996, c. VII, s. 1; Hasan Boynukara, *Modern Eleştiri Terimleri*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1997, s. 10; John C. Collins, "Apocalypse", *ER*, c. I, s. 334; D.S. Russell, *The Method and Mesage of Jewish Apocalyptic*, Philadelphia: Westminster 1964, s. 36.

6 Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, s. 221-222.

Nitekim Yahudi ve Hristiyan düşüncesini yakından etkilediği ileri sürülen İran mitolojisinde de gerek zamanı üçer bin yıllık üç döneme ayıran gerekse yine üçer bin yıllık dört döneme ayıran mitolojik kurgularda, nihayetinde dünya yıkılır, yaşam sona erer.⁷ Yahudilik açısından da tarih boyunca yaşanan en mutlu dönem olan Davud'un soyundan olan bir kurtarıcı, mesih gelecek ve onun yıkılan krallığını yeniden canlandıracaktır. Onun bu krallığı ise kıyamete kadar yeryüzünde hüküm sürecektir. Dolayısıyla Yahudilerin Altın Çağı beklenen "mesih" dönemidir. Aynen İran mitolojisinde Zerdüş'tün soyundan gelen Saoşyant gibi, Davud'un soyundan gelmesi beklenen eskatolojik kurtarıcının kuracağı krallık döneminin süresinin de bin yıl mı olacağı ise net değildir. Fakat dünyanın çağları ile ilgili olarak Yahudi din adamlarının binerli hesap yapmaları ve yedinci bin yılı Şabat günüyle eşleştirerek mutluluk dönemi kabul etmelerinden, söz konusu dönemin de bin yıl olduğu anlaşılmaktadır.⁸

Bugün Hristiyan dünyasında en iyi bilinen eskatolojik mitoslardan biri olan binyılcılığın dayanağı Yeni Ahit'in son kitabı olan Vahiy'dir. Burada zikredilen binyıllık kesintisiz krallık, krallık altında havariler ve azizlerle birlikte geçirilecek olan bin yıl, birçok Hristiyan millenarianist için esin kaynağı olmuştur. Anlattığı mitolojik öyküde Yuhanna, elinde dipsiz derinliklerin anahtarı ve büyük bir zincir olan bir meleğin gökten indiğini görür. Bu melek ejderhayı, yani İblis ya da şeytan denen yılanı tutup bin yıl için bağlar. Bin yıl tamamlanuncaya kadar ulusları bir daha saptırmasın diye onu dipsiz derinliklere atar ve oraya kapayıp girişi mühürler. Bin yıl geçtikten sonra kısa bir süre serbest bırakılması gerekir. (Vahiy, 20: 1-3) Bu nedenle İblis öldürülmez, sadece etkisiz hale getirilir. Bir anlamda kötülük kaynağı belli bir dönem için etkisiz hale getirilmiş olur. Yuhanna öykünün devamında bazı tahtlar ve bunların üzerinde oturanları gördüğünü, onlara yargılama yetkisi verilmiş olduğunu anlatır. İsa'ya tanıklık ve Tanrı sözü uğruna başı kesilmiş olanların canlarını da gördüğünü belirtir. Bunlar İblis'e ve onun putuna tapmamış olanlardır. Hepsi dirilip Mesih ile birlikte bin yıl egemenlik sürerler. İblis'e tapmış olanlar ise bin yıl tamamlanmadan dirilmezler. (Vahiy, 20: 4-6) Bin yıl tamamlanunca şeytan atıldığı zindandan serbest bırakılır. Yeryüzünün dört bir yanındaki ulusları -Gog ve Magog'u- saptırmak için ortaya çıkar. Toplananların sayısı denizdeki kum taneleri kadar çok ola-

7 İran mitolojisinde zamanın bölünmesi ve her dönemde gerçekleşeceği varsayılan gelişmelere ilişkin geniş bilgi için bkz. Mircae Eliade, *A History of Religious Ideas*, İngilizceye çev. W.R.Trask, The University of Chicago Press, Chicago-London 1982, c. II, s. 309-317; Jonathan Z. Smith, "Ages of the World", *ER*, c. I, s. 129-130; Cengiz Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, s. 224-227.

8 M. Eliade, *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge yay., Ankara 1994, s. 124; Ekrem Sarıkcıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun 1997, s. 34; Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, s. 236-237. Burada kısaca şunu belirtmeliyiz ki "Binyılcılık" kavramı Eski Ahitte yer almamaktadır, bu kavramın kullanımı milattan sonraki Yahudiler arasında görülmektedir. Bundan dolayı da milattan sonraki Yahudilerin Hristiyan Binyılcı hareketlerden etkilenmiş oldukları belirtilir. Bkz. W. Adams Brown, "Millennium", *A Dictionary of the Bible*, ed. J. Hastings, Edinburgh 1898-1904, c. III, s. 370.

caktır. Şeytana son darbenin indirilmesi için gerçekleşecek olan büyük savaşın hazırlık safhasını anlatan Yuhanna, hazırlıklarını tamamlayan bu ordunun yeryüzünü bir uçtan öbür uca geçerek kutsalların ordugahını kuşattıklarını anlatır. Ama gökten üzerlerine ateş yağar ve yanıp kül olurlar. Onları saptıran İblis de kükürt ve ateş gölüne atılır. Onlar orada sonsuza dek işken-ce göreceklerdir. Böylelikle şeytan sonsuza dek etkisiz hale getirilmiş olur. (Vahiy, 20: 7-10)

Binyılcı düşüncelerin temelini oluşturan bu metin, Hristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki birçok düşünür üzerinde etkili olmuştur. Barnabas (ö. MS. 61), Justin Martyr (MS. 100-165), Irenaeus (MS. 130-200), Lactantius (MS. 240-320) ve Tertullian (MS. 160-225) gibi birçok ilk dönem din adamının, sonraki dönemlerde kilise otoritelerince soğuk bakılan bu eskatolojik mitosunu benimsedikleri görülmektedir.⁹

İlk dönemlerdeki mesihçi hareketlerden sonra binyılcı düşüncenin sesizliğe gömüldüğü, ama tam anlamıyla yok olmadığı, zaman zaman farklı görünümlemlerle ortaya çıktığı görülmüştür. 16. Yüzyılda ilk fanatik Protestanlar, özellikle Anabaptistler binyılcılığı savunmuşlardır. Onlar, Papa'nın seküler krallıkların egemenliklerinden sonra Mesih'in hükümdarlık esasının altında yeni bir altın çağ yaşayacaklarına inanmışlardır. 1534'te Anabaptistler Münstern'de yeni Zion Krallığını kurmuşlardır. Bunun dışında yakın çağdaki bazı binyılcı hareketlerden de söz edilebilir. Bunlar Mormonlar, Adventistler ve Yehova Şahitleri'dir.

Mormonlar adıyla bilinen hareket 19. yüzyılda Joseph Smith tarafından Amerika'da kurulmuştur. Smith 1843'de "kutsal/göksel evlilik" doktrini ile ilgili bir vahiy dikte ettirmiştir. Kendisini Baba tarafından görevlendirilen İsa'nın beklenen krallığını kuracak olan kişi olarak gören Smith, çok evliliği ilahi bir planın anlaşmasındaki bir adım olarak görür. Plan ise mutluluğun en üst seviyesine çıkmaktır. Smith 1844'de öldürülmüş, hareketi ona inananlar sürdürmüşlerdir.¹⁰

Diğer bir hareket ise William Miller(1782-1849)'in 1831 yılında itibaren sürdürdüğü Adventinizm'dir. Miller genel olarak Eski Ahit'in Daniel kitabında işaret edilen apokaliptik haberleri ve Yuhanna'nın anlattıklarını kullanarak İsa Mesih'in gelişinin çok yakın olduğu ve onun gelişi için hazırlık yapmak gerektiği düşüncesini yaymıştır.¹¹ Ona göre İsa, ruhani ya da sembolik

9 Söz konusu şahısların görüşleri ve binyılcılığın resmi kilise tarafından kabul görmemesinin sebepleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. C. Batuk, *Tarihin Sorunu Beklemek*, s. 240-257.

10 Michael Grasso, *The Millennium Myth, Love and Death at the End of Time*, Quest Books, Wheaton and London 1995, s. 144-148.

11 Bunu gerekçelendirmesi ise oldukça ilginçtir. Miller, İsa Mesih'in en kısa zamanda "Bin Yıllık Tanrısal Krallığı" kurmak için yeryüzüne geleceğine dair inançları, Osmanlı Devleti'nin artık düşüşe geçmesiyle pekiştirmiştir. Zira Protestan Hristiyanların kutsal kitaplarına dayanarak çıkardıkları genel anlayışa göre, dünya tarihinde dört büyük imparatorluk hüküm sürmüştür. Protestanlığın kurucusu Martin Luther (1483-1546) de, temelini Eski Ahit'ten alan bu düşünceye ek olarak, Osmanlı Devletini büyük imparatorlukların sonuncusu olarak algılamıştır. Hatta o, Türkleri Tanrı'nın kılıcı olarak telakkî etmiş ve Tanrı'nın dün-

olarak değil bizzat şahsıyla gelecektir. Miller, Daniel'den hareketle, Mesih'in gelişi zamanını belirlemeye çalışmıştır. Önce 21 Mart 1843 tarihini açıklamış, Mesih gelmeyince de 21 Mart 1844 tarihini ileri sürmüştür. Ama Mesih bu tarihte de gelmeyince cemaat içindeki hayal kırıklığını önlemek için 22 Ekim 1844 tarihini vermiştir. Mesih'in yine gelmeyişi hareketin hızını kesmiş, cemaat sonra yedi farklı gruba ayrılmıştır.¹²

Yakın tarihte ortaya çıkmış olan ve günümüzde etkin olarak faaliyet gösteren bir diğer binyılcı hareket ise Yehova Şahitleri'dir. İlk olarak 1872'de Charles Russell (1852-1916) tarafından kurulan bu hareket, 1931 yılında "Yehova Şahitleri" adını almıştır. Tanrı olarak Yahve'ye inanırlar ve Bible (Eski ve Yeni Ahit)'in bizzat Tanrı Yahve'nin sözleri olduğunu kabul ederler. Onlara göre İsa, kesinlikle tanrı değildir, sadece üstün nitelikler verilmiş bir kişidir.¹³ Yehova Şahitlerine göre de dünyanın yedi bin yıllık ömrü vardır. Adem ile başlayan yeryüzündeki hayatın Tanrı'nın Krallığı kurulana kadarki süresi altı bin yıldır. Bu süre bitmek üzeredir. Daha sonra başlayacak olan bin yıllık süre Tanrı'nın görevlendirdiği İsa Mesih'in krallığı olacaktır. Ancak Yehova şahitleri bin yıllık krallıktan bahsetmelerine rağmen, bu sürenin sonundaki bir öte dünyaya inanmazlar. Onlara göre cehennem yoktur ve cennet bu dünyadaki krallıktır. Bu harekette de hayal kırıklığı yedinci bin yılın başlangıcı olarak Russell'in önce 1914, daha sonra 1915 ve yine Mesih gelmeyince de 1916 tarihlerinde yaşanmıştır. Russell verdiği tarihlerde yanıldığını itiraf etmiş, ancak bunun Tanrı'nın planını değiştirdiği anlamına gelmediğini, kendisinin sadece onun plan ve amacını anlamaya çalışmak olduğunu söyleyerek doktrine zarar getirmemeye çalışmıştır. Nitekim daha sonraları Yehova Şahitleri, yedinci bin yıldaki krallığın başlama tarihi olarak 1975 tarihi üzerinde durmuşlardır.¹⁴

İslâm geleneğinde ise binyılcılık ya da bir altın çağ tasavvuru, Yahudi ve Hristiyan binyılcılığına benzer bir anlayışa sahip olan İsmailîler dışında,¹⁵ genel olarak bulunmamaktadır. Geleneksel düşüncede Mehdi'nin egemenlik süresi beş, yedi ya da dokuz sene gibi farklı sürelerle sınırlandırılmıştır.

yayı Türkler vasıtasıyla cezalandırıldığına inanmıştır. Bu inancını da "Türkler düşmeye başlamışsa kıyamet gelmiş demektir" sözüyle pekiştirmiştir. İşte Luther'den sonra Protestanlığın içinden doğan Yedinci Gün Adventinizmi grubunun, İsa Mesih'in gelişi zamanı ile Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemi arasında kurduğu bağ bundan kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Rafet Özkan, "Osmanlı'nın Düşüşü ve Hristiyanların Kıyamet Senaryoları", *Yeni Türkiye*, S. 31, Ocak-Şubat 2000, s. 347-349.

12 Ali Rafet Özkan (Özkan), *Fundamentalist Hristiyanlık, Yedinci Gün Adventinizmi*, Seba Yay., Ankara 1998, s. 28-40.

13 Hikmet Tanyu, *Yehova Şahitleri*, DİB. Yay., Ankara 1984, s. 22; Sarkis Paşaoğlu, *Tarih ve Kutsal Kitap Işığında Yehova Şahitleri- İddiaları ve Yanılgıları*, İstanbul 1999, s. 30.

14 Sarkis, *Tarih ve Kutsal Kitap Işığında Yehova Şahitleri*, s. 78-82; Batuk, *Tarihin Sonunu Beklemek*, s. 262-263.

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. Paul E. Walker, "Eternal Cosmos and the Womb of History: Time in Early Ismaili Thought", *International Journal of Middle East Studies*, S. 9, Cambridge 1978, s. 355-366; M. Eliade, *A History of Religious Ideas*, c. III, s. 119-122; Ferhad Defteri, *İsmâ'ilyûn fi'l-asr'i'l-vasit: Târîhuhum ve Fikruhum*, İngilizce'den çev. Seyfeddin al-Kassîr, Beyrut 1998.

Kur'an'da dünya hayatının son günlerindeki bir mutluluk döneminden söz edilmemiş, mutluluk daha ziyade ahiret hayatına bırakılmıştır. Ancak çoğu Müslümanın zihninde altın çağ olgusunun yansıması olarak kabul edilebilecek bir tasavvur var olmuştur. Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem ve ilk İslâm toplumu, aşırı yüceltmenin bir sonucu olarak "Asr-ı Saâdet (Mutluluk Çağı)" olarak kabul edilmiş olup, daha sonraki dönemlerde hiç bir İslâm toplumunun o seviyeye çıkamayacağı iddia edilmiştir. Bu yüzden hep o döneme özlem dile getirilmiş olup, tıpkı Yahudilerin Davud peygamber dönemine olan özlemleri gibi Hz. Peygamber'in dönemine hasret duyulmuştur. Nitekim daha İslâm tarihinin ilk asrında, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın ölümünün (680) ardından çıkan iç savaşlar sırasında "İslâm'ı aslı hüviyetine kavuşturması beklenen idareci" anlamında "mehdî" kelimesi kullanılmaya başlanmış ve zaman içerisinde mehdînin kimliği konusundaki tartışmalar farklı istikametlerde gelişmiştir. Böylece mehdîlik, eskatolojik bir anlam kazanmıştır. Bu durumda mehdînin, gerek siyasal gerekse sosyal anlamda kaybolan iktidarı geri getireceğine inananlar olmuştur. Böylelikle tekrar peygamber dönemine eşdeğer ya da en azından yakın bir İslâmî dönem yaşanacağı düşünülmüştür.¹⁶

Hicrî Milenyum ve Osmanlı

Meseleye hicrî milenyum ve Osmanlı tarihi merkezli baktığımızda, Osmanlı toplumunda özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir Altın Çağ olgusu yaşandığı anlaşılmaktadır. Cornell H. Fleischer, bu hususu oldukça ciddi bir çalışma ile ele almıştır. Çalışmasında Osmanlı literatüründe önce Selim I, daha sonra da Sultan Süleyman için kullanılmış olan "müeyyed min ind (Allah'ın yardım ettiği kişi)" ve "sâhib-kırân (evrensel egemenlik kurmuş dünya fatihi, ahir zaman imparatoru)" gibi sıfatlarla söz konusu kıyamet beklentisi arasında bağ kurmuştur.¹⁷

Nitekim Bayezid II ve Selim I dönemlerinin emektar yöneticilerinden biri olan Lütfî Paşa, kaleme almış olduğu tarih kitabının girişinde, fetihleriyle olağanüstü değişiklikler yaptığını inandığı Selim I'i, hicrî 10. asrın müceddidi, yani İslâm dünyasını doğru yola sokması için Tanrı tarafından gönderilen bir din ihyacısı olarak ortaya koymuştur. Hatta Semerkant ulemasının, Çaldıran zaferini tebrik etmek için gönderdikleri mektuplarda onu "Mehdî-i âhir zamân (Âhir zamanın mehdisi)" olarak nitelendirdiklerine dikkat çekmiştir.¹⁸

Ancak Cornell Fleischer, hicrî milenyum yaklaşırken Osmanlı toplumunda bir altın çağ olgusunun yaşanmışlığını daha çok Kanuni Sultan Süley-

16 Asr-ı Saâdet hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Asr-ı Saâdet", *DİA*, İstanbul 1991, c. III, s. 501-502. Ayrıca İslâm tarihinde ilk mehdî tasavvuru ve mehdîlik hareketleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Mehdîlik", *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 384-386; Avni İlhan, *Mehdîlik*, İstanbul 1993; Abdülaziz ed-Dûrî, "Abbasi Propagandası Sürecinde ve Abbasilerin İlk Asrında Mehdi Tasavvuru", çev. M. Bahaüddin Varol, *İSTEM*, S. 3, Haziran 2004, s. 219-231.

17 Bkz. Cornell H. Fleischer, "Mehdi ve Binyıl: Osmanlı Emperyal İdeolojisi'nin Gelişimi", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, c. VII, s. 151-152.

18 Lütfî Paşa, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, neşr. Âlî, Matbaa-yı Âmire, İstanbul 1341/1922, s. 12-13.

man'ın icraat ve tutumlarıyla ilişkilendirmiştir. Ona göre tahta gelişinden itibaren hukuk konusundaki mükemmelliği ve evrensel geçerliliğe sahip olması gerektiği üzerinde durmasıyla Sultan Süleyman'ın dünyanın sonu düşüncesiyle daha yakın ilgisi söz konusudur. Fleischer, onun bu tavrıyla İslâm çağının 10. yüzyılına rastgelen kendi döneminin, esasında milenyum olduğunu göstermeyi ve kendisinin adaletsizliklerle dolu bir dünyayı adaletle dolu bir hale getiren mehdi yönetici olduğunu göstermeyi hedeflemiş olduğunu belirtmiştir. Bu hipotezi destekleyen delilleri bir bir değerlendiren Fleischer, özellikle "sâhib-kırân" anlayışının dünyanın sonu görüşü ile ilişkilendirilebileceği üzerinde durmuş, bunun Sultan Süleyman'ın egemenliğinin kutsallaştırılmasında kullanılan çok önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Nitekim dönemin şairlerinden Lâmiî, Figânî, Fuzûlî, Yahya Bey ve Şemsi'nin de, Sultan Süleyman'a yazmış oldukları kasidelerde onu sâhib-kırân olarak nitelendirdikleri dikkat çekmektedir.²⁰

Fleischer'e göre "sâhib-kırân" anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan söz konusu siyasi-dini kültür, 16. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı toplumunda geniş ve derin bir şekilde yayılmış, hatta sultana kadar ulaşmıştır. Sultan Süleyman sadece kendisinin 'Ahir Zaman Dünya İmparatoru' olarak anılmasına izin vermekle kalmamış, aynı zamanda kendisinin mesih imajının oluşumuna aktif olarak katılmış, en azından belli bir süre tarihteki dünyanın sonunun oluşumunda rolünün olduğuna inanmıştır. Bu duruma, özellikle menfaatlerini artırma gayreti içerisindeki hırslı yazarların, sarayın muhteşem liderine uygun tarih yazmacılığı üslubuyla kaleme aldıkları Süleymannâme türündeki yazılı malzemenin de bir dereceye kadar etkili oldukları düşünülebilir.²¹ Bütün bunlardan, o dönemde popüler düzeydeki egemenlik anlayışına ilişkin bir kanaate ulaşılabilmesi gibi, Sultan Süleyman'ın çevresinde kehanetçiliğe, ahir zaman senaryolarına ve tarihin bu yüzyılda sona ereceği fikrine oldukça yüksek bir ilgi olduğunu da hissetmek mümkündür.

Öyle ki Abdurrahman el-Bistâmî'nin 1454 tarihli Miftâhu'l-Cefr el-Câmî adlı ve herkesin ilgi duyduğu bilinen Arap alemindeki kehanetleri içeren kitabının, 16. yüzyıl boyunca sarayda elden ele dolaştığı bilinmektedir. Mehdi'nin, İsa'nın ve Deccal'ın hicri 10. yüzyılda geleceğini bildiren kitap öylesine popülerdir ki, Kapağası Gazanfer Ağa, müderris Şerif b. Seyyid Burhan'dan bunu Türkçe'ye çevirmesini istemiştir.²²

Netice itibarıyla denilebilir ki, Sultan Süleyman'ın özellikle saltanatının ilk otuz yılındaki yönetimi, toplum düzeninde geniş çaplı değişiklikler yaparak mükemmel bir evrensel düzen kurma idealini ortaya koymaktaki yeteneği, halkın çarpıcı değişimler beklentisine dayanak olmuştur. Ne var ki değişim bekleyenler, Sultan Süleyman'ın 1550'den sonraki yaşlılık yıllarında or-

19 C. Fleischer, "Mehdi ve Binyıl: Osmanlı Emperyal İdeolojisi'nin Gelişimi", s. 153-154.

20 Bkz. Ali Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 68, 132, 158, 292, 356.

21 C. Fleischer, "Mehdi ve Binyıl: Osmanlı Emperyal İdeolojisi'nin Gelişimi", s. 154-157.

22 Bkz. Şerif b. Seyyid Burhan, *Terceme-i Miftâh-ı Cefri'l-Câmî*, Ankara Milli Kütüphane, Arşiv no: MF-1961-A-2705, vr. 4a-4b.

taya çıkan istikrarsızlık ve iç problemlerle sarsılmışlar, vefatıyla da hayal kırıklığına uğramışlardır. Ancak yaklaşmakta olan hicrî milenyumun gizemi o derece etkilidir ki, bu defa da insanlar çöküşün işaretlerini aramaya başlamışlar ve bunları ahir zaman senaryosunun bir parçası haline getirmişlerdir. Nitekim aşağıda üzerinde duracağımız bazı veriler bu düşüncemizi destekler mahiyettedir.

Daha önce belirttiğimiz üzere İslâm geleneğinde binyılcı bir tasavvur olmamasına karşın, dünya hayatının sonuna ilişkin beklentiler doğal olarak var olmuştur. İslâm toplumunda da her nesil, kıyametin kopacağı üzerine yapılan tahminleri ve hadis külliyatında yer alan kıyamet alametlerini dikkate almış, yaşadıkları zamanlara göre söz konusu rivayetlere anlamlar yüklemişlerdir.²³ Daha Hz.Peygamber hayattayken ona defalarca sorulmasına ve her defasında onun zamanını ancak Allah'ın bileceği cevabının alınmasına rağmen²⁴ kıyametin zamanıyla ilgili tahminler ve beklentiler sona ermemiştir. Kıyametin eninde sonunda kopacağına inanan insanlar, hayatlarında derin izler bırakmış olay yıldıönümleri veya esrarlı ve tılsımlı bakılan, biraz da ciddî bir ürküntü ile beklenen yıllar öncesinde kıyamet alametlerine her zamankinden ya da bir önceki nesilden daha alakadar olmuşlardır. İşte bunların en önemlilerinden birisi, hicrî 1000 (M. 1591) yılının kıyametin kopacağı yıl olarak beklenmesidir.

Kıyamet beklentisi, Hz. Peygamber'e atfedilen bazı hadislerle dinî bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Bunlardan en çarpıcı olanı "Peygamber, kabrinde bin yıl durmaz"²⁵ anlamında bir hadisin kullanılmasıdır. Daha çok

23 Hadis kitaplarındaki "Fiten ve Melahim" bölümleri kıyamet alametlerine ilişkin rivayetlerle doludur. İslâm literatüründe aynı adla kaleme alınmış çok sayıda kitap da bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. İlyas Çelebi, "Fiten ve Melâhim", *DİA*, İstanbul 1996, c. XIII, s. 149-153.

24 Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında dünyanın ömrü ve kıyametin kopma zamanı ile ilgili açık ve net bir bilgiye ulaşmanın mümkün olmadığı görülür. Kur'an'da "es-sâa" kelimesiyle ifade edilmiş olan kıyamet zamanının, Hz.Peygamber'e sorulması ile ilgili ayetlerden bazıları şunlardır: "Sana kıyametin saatinin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Rabbinin katındadır. Onu zamanında açığa çıkaracak olan da yalnızca O'dur. Göklerin ve yerin ağırlığını çekemeyeceği saat size ansızın gelecektir. Sanki sen biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi Allah nezdindedir ve insanların çoğu bunu bilmezler". (A'raf: 7/187); "İnsanlar san kıyametin saatini soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır Ne bilirsin, belki de saat yakındır." (Ahzab: 33/63); "Sana kıyameti sorarlar: Gelip çatması ne zamandır? Onun zamanını bildirmek senin neyine. Onun bilgisi rabbine aittir." (Nâziât: 79/42-44); "İnsan 'Kıyâmet günü ne zamanmış?' diye sorar" (Kıyâmet: 75/6).

Kıyamet vaktine ilişkin cevaplar içeren ayetlerin çokluğu, bu konuda Hz.Peygamber'e yöneltilen gerek inkar ve alay, gerekse öğrenme amaçlı soruların yoğunluğu hakkında fikir vermektedir. Bu hususta Allah'ın tavrını gören ve bilen Hz.Peygamber'in, kıyametin zamanıyla ilgili olarak söylemiş olduğu varsayılan hadislerin hepsinin uydurma olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu konudaki sorular ve Hz.Peygamber'in sözlerine ilişkin ayrıntılı değerlendirmeler için bkz. Ebu Ubeyde Mâhür b. Salih el- Mubârek, er-Risâle fi'l-fiten ve'l-melahim ve eş-âtü's-sâa, Meş'âli'l-Harem 1989.

25 Bu anlamdaki bir hadise yalnızca uydurma hadislere dair yazılan kitaplarda rastlanabilmektedir. Bkz. es-Sâğânî (ö.1252), *er-Risâle fi'l-Ahâdîsi'l-Mevzû'a*, s. 6 (Eser on iki sayfa halinde, Muhammed Kemaleddin el-Kavukcî (ö.1888)'nin *el-Lu'lu'ul-Marsû* adlı eseri ile birlikte Mısır'da basılmıştır.)

insanlara dinî önderlik yapma uğraşısında olan kimi mutasavvıf ve âlimlerin sohbetlerinde, kaleme aldıkları risalelerde göze çarpan bu delillendirmeler, şüphesiz her kesim tarafından kabul görmemiştir. Ancak bunların her şeye rağmen insanların hayatına olumlu veya olumsuz etkilerde buldukları, tasvip etmeyenlerin zihninde dahi “anılan tarihte ya kıyamet koparsa” gibi bir soru işareti bıraktıkları göz ardı edilemez bir gerçektir.

Osmanlı dönemine ilişkin verilere geçmeden önce, bu konuyu İslâm dünyasında ilk defa ve olabildiğince açık bir şekilde tartışan Suyûtî (ö. 1505)’den bahsetmek gerekmektedir. Zamanının insanlarının, 1493 yılında “Peygamber, kabrinde bin yıl durmaz” hadisine dayanarak, hicrî 1000 senesinde kıyametın kopacağı beklentisine girmelerinden ve bu hususta kendisine yöneltilen sorulardan bıkan Suyûtî, sonunda görüşlerini içeren bir risale kaleme almaya karar vermiştir. Suyûtî, el-Keşf an Mücâveze hâzihi’l-Ümmeti’l-Elf adlı risâlesine, delillerin bu ümmetin ömrünün 1000 yıldan fazla olacağını, ancak 1500’ü geçmeyeceğini ve yukarıda anılan hadisın uydurma olduğunu belirterek başlamıştır. Söz konusu hadisın dünyanın ömrünün 7000 yıl olduğu ve Hz.Peygamber’in de altıncı bin yılında peygamber olarak gönderildiği haberini veren hadislerle çeliştiğini söylemiştir. Üstelik hiçbir kıyamet alametinin ortaya çıkmadığından, bir alamet çıksa bile hadislere göre daha sonra çıkacağı varsayılan her bir alamet ile arasında belli zaman dilimleri olduğu hususunda veriler bulunduğundan bahsetmiştir.²⁶

Hicrî milenyumda kıyametın kopacağı beklentisi olduğunu açık bir şekilde dile getiren Osmanlı yazarlarından biri ise Kâtip Çelebi (ö.1659)’dir. Türkçe Fezleke’sini yazmaya hicrî 1000 yılı olaylarıyla başlayan Kâtip Çelebi, bu günün 1 Muharrem Cumartesi olduğunu belirterek söze başlamış, beklentiler konusundaki yorumuna geçmeden önce, hicrî 1000 yılının hicret-i nebeviyenin 354.499. günü olduğunu ve daha başka bazı önemli tarihî olayların kaçınıcı yılı veya günü olduğu hususundaki hesapları belirtmiştir. Kâtip Çelebi’nin, kıyamet beklentileri konusundaki yorumu ise kendi ifadeleriyle şu şekildedir: “Ukûl-ı kâsıra ashâbından bir gürûh zu’mitdiler ki, elf-i kâminden evvel kıyâmet kopa, yahud elfi geçerse tefâvüt-i kameriyye olan otuz seneyi tecâvüz etmeye ve bu bâbda bazı mukaddemât-ı vâhiye belki kâzibeye temessük ettiler. Devr-i kamerin müddeti tamam olmak gibi ve ‘Peygamber aleyissalâtü vesselâm kabrinde bin yıl meks eylemez’ deyü rivâyet olunan hadis mevzû gibi ve bu hüküm kavâid-i şer’iyye ve hikemiyyeye muhâlîf iken nice kimseler teğâfûl idüb kitaplarına yazdılar ve kizb-i sarîh idüğü zâhir oldu, ve’l-ilmu mdellâhi teâlâ”.²⁷

26 Suyûtî, *el-Keşf an Mücâveze hâzihi’l-Ümmeti’l-Elf*, Ankara Üniversitesi İllâhiyat Fakültesi Ktp., nr. 37326, 92b-97a. (Suyûtî’nin, dönemindeki insanların yoğun soruları üzerine kaleme almış olduğu bir başka eser ise *Nüzûlü İsa b. Meryem fi Âhiri’z-Zamân*’dır. Bu eser Muhammed Abdulkadir Atâ’nın tahkikiyle 1985 yılında Beyrut’da basılmıştır.)

27 Kâtip Çelebi, *Türkçe Fezleke*, İstanbul 1869, s. 2. [Naîmâ (ö.1716) da tarihinin başlangıcında, Kâtip Çelebi’nin ifadelerini aynen kaydetmiştir. *Târih-i Naîmâ (Ravzatü’l-Hüseyn fi Hulûsât-ı Ahbâri’l-Hâfikayn)*, İstanbul 1927, c. I, s. 65.]

Kâtip Çelebi'nin bu sözlerinden anlaşıldığı üzere hicrî 1000 yılında kıyametin kopacağını iddia edenler, Hz.Peygamber'e atfedilen bir hadisi kullanmışlar, o tarihte kopmazsa da bunun sonraki otuz yıl içerisinde mutlaka gerçekleşeceğini ileri sürerek iddialarında ısrarcı olmuşlar, dinin temel hükümlerine muhalif olan söz konusu görüşlerine kitaplarında yer vermişlerdir. Bunların iddialarının yalan olduklarının açık bir şekilde anlaşıldığını belirten Kâtip Çelebi'nin söz konusu ifadelerinden, kıyamet beklentisi hakkında söylenenlerin, dönemin dini ve sosyal hayatında ciddi etkilerinin olduğu rahatlıkla hissedilmektedir.

Nitekim 16. yüzyılın aydın ve bürokratlarından Gelibolulu Mustafa Âlî (ö.1599)'nin dahi yaklaşan hicrî bininci yılda kıyametin kopacağı yönündeki kehanetlerden bir dereceye kadar etkilenmiş olduğu ileri sürülmüştür. Yaşadığı dönemde müşahade ettiği bozuklukları dile getiren bazı kitaplar kaleme almış olan Âlî'nin kötümser tavrında, kendi hayal kırıklıkları kadar yaşadığı dönemin özellikleri de rol oynamıştır.²⁸

Âlî muhtemelen bininci yılda kıyametin kopacağına inananlardan değildir. Ancak eserlerinde dikkati çeken bazı anlatılar, kendisini öyle düşünenlerden pek farklı kılmamaktadır. Örneğin Nevâdiru'l-Hikem'de dokuz hicrî asrın her birinde yaşamış önemli şahsiyetleri kaydetmek suretiyle sanki onuncu hicrî asır öncesinin bir envanterini çıkarmıştır. Böylece 10. hicrî asra bir son veya dönüm noktası edasıyla baktığını hissettirmiştir.²⁹

Yine hicrî 995 senesinde kaleme aldığı ifade ettiği Mir'âtü'l-Avâlim adlı risalesinde, arzın yedi katı ve her bir katın ömrü ile ilgili olarak kitaplarda zikredilen rivayetlere yer vermesi; Hz.Peygamber'in bir hadisine göre dünyanın ömrünün yedi bin yıl olduğu üzerinde durması;³⁰ hadislere göre Hz.Peygamber'in zamanına kadar dünyanın ömründen 5600 yılın geçmiş olduğundan bahsetmesi; bu hesabın dünyanın ömrünün yedi bin yıl olmasıyla çelişkili bir durum arz ettiğini ifade etmesi; 5600 seneden kendi zamanına yaklaşık 1000 sene daha geçmiş olduğunu ancak hala yedi bine ulaşmadığını belirtmesi gibi hususlar en azından bizlere onun zamanında insanların bir kıyamet beklentisi içerisinde olduklarını düşünmemize yardımcı olmaktadır. Çünkü Âlî burada, aynı konuyu Suyûtî ve Şeyhülislâm Ebussuûd'un da birer risale ile ele aldıklarından bahsetmiş, yaptığı hesaba göre dünyanın ömrünün her halükarda yedi bin yıldan az olduğunu, ancak (6600 yıldan) ziyadenin ne kadar olduğunun kimseye malum olmadığını belirtmiştir. Çünkü Âlî, Deccal'in çıkması, Hz.İsa'nın nüzûlü ve güneşin batıdan doğması gibi olacağı varsayılan alametler için hadis kitaplarında geçen rivayetleri esas alarak 6600'ün üzerine bir 200 yıl eklemesine rağmen, yedi bin yılına daha

28 Mustafa Âlî'nin bu dönemdeki ruh hali ve hicrî milenyum eşiğinde İstanbul hayatının Âlî merkezli anlatımı için bkz. Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âlî*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 113-147. Ayrıca bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul 1997, s. 19-20.

29 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nevâdiru'l-Hikem*, TTK Ktp., nr. Y-134, 29b-31b.

30 Bu hadisin de uydurma olduğu kabul edilir. Bkz. İbnü'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Mevzûât*, tahk. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine 1968, c. III, s. 243.

200 yıl kalmakta olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Âlî risaleyi hicrî 1000 yılının tamamlanmasına beş yıl kala yazdığına dikkat çekerek, henüz hiçbir alametin zahir olmadığından bahsetmiştir. Ulemâ ve hükemâ arasında kıyametin kopmasına (eşrât-ı sâat'e) on alamet kabul edildiğini ifade etmiş, bunları sıralamış fakat herhangi bir yorumda bulunmamıştır. Buradaki ifadelerinden hicrî 1000. yılda dünyanın ömrünün son bulacağı hakkındaki iddialarla uğraştığı rahatlıkla anlaşılan Âlî, bu konudaki hesaplara itibar etmemekle birlikte, Taberî ve Kadı Adudiddin el-İcî'nin eserlerindeki hesapları aktarmıştır.³¹

16. yüzyıl tarih yazarlarından Selânikî Mustafa Efendi (ö.1599) de eserinde bazı olaylar vesilesiyle zamanının ruh halini yansıtmaktadır. İfadelerinden kendi düşüncesinin ne olduğunu tam olarak algılayamadığımız Selânikî, halk arasında böyle bir beklenti olduğunu ise açık bir şekilde ortaya koymuştur. Selânikî, 1000 yılı olaylarını yazmaya başlarken, bu yıl hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: "... ve hasbîhâl-ı ruzgâr-ı münkalibü'l-ahvâl ve halk-ı âlem ise 'sene-i elf elbette mahall-i havâdis-i uzmâdur' diyü muntazır-ı fitne vü fesâd olup, bi-inâyetillâhi ta'âlâ ve hüsn-i tevfiikhî her cânib emn ü emân üzre olup, ulemâ vü sülehâ yevm-i Âşûrâ umûrına müteveccih olup, eyyâm-ı devlet-i Padişâhî'de hayr duâ vü senâlara iştiğalde oldılar."³²

Selânikî'nin bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere özellikle halk arasında, hicrî bininci yılda büyük hadiselerin yaşanacağına ilişkin beklentiler ve yorumlar dolaşmaktadır. Olması beklenen büyük hadiselerin kıyametin kopması ile ilgili olduğu ve bunların habercisinin ise fitne-fesad olduğu anlaşılmaktadır.

Halkın neleri fitne ve fesat içerisinde değerlendirdiğini ise yine Selânikî'den aktaracağımız bilgilerle anlamak çok zor olmayacaktır. Örneğin Selânikî'nin şu ifadeleri devrin malî ve idarî hayatında yaşanan fitne ve fesadı, çarpıklıkları gözler önüne sermektedir: "... fe-emmâ mala mute'allık hükkâm tenfiz-i ahkâmı zahmet çeker oldular. Erâzil-i nâs iltizâma dahil olmağa evbâş u kallâş insâf u diyânetden lâzım gelmişdür. Sıdk u istikâmet ve havf u haşyet ile hidmet ider kimse mukayyed olmayup, cemî'-i erbâb-ı kalem ve küttâb, dilsizler ve cüceler ve tavâşîlere ihtisâs u intisâb eyleyüp, pîşkeş ü hedâyaların mâh be-mâh maktû' tarîkile virilüp, menâsıb-ı aliyye hod alâniyeten rüşvet-i azîm ile bey' olunup, hiç bir tarîk u sınıfta lezzet kalmadı. Her kişi hayretdedür. 'Allâhümme yâ Muhavvilü'l-ahvâl, havvil hâlenâ ilâ ahseni'l-hâl' demektedir."³³

Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Selânikî, zamanındaki yöneticilerin parasal ve mal-mülke ilişkin kuralları uygulamakta çok zorlanır olduklarını, kendini bilmez rezil insanların rüşvet ve torpille memurluklara girmeye başladıklarını, doğrulukla ve Allah korkusuyla hizmet eden kimsenin kalmamış olduğunu, devlet dairelerindeki bütün çalışanların hediyeler vererek daha

31 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mir'âtü'l-Avâlim*, TTK Ktp., nr. Y-134, 53b-65a.

32 Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, c. I, s. 257.

33 Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 258.

yüksek makamları açıktan açığa satın aldıklarını, hiç bir devlet kurumunda düzen kalmadığını, bu durumu herkesin hayretler ve çaresizlik içinde izlemekte olduğunu ve ‘Ey halleri değiştirmeye gücü yeten Allahım! durum ve gidişatımızı en güzele dönüştür’ diye dua etmekten başka bir şey yapamadıklarını belirterek, devrindeki fitne-fesadı oldukça çarpıcı bir şekilde dile getirmiştir.

Bunun dışında yine 21 C.Evvel 997 tarihinde İstanbul’da meydana gelen şiddetli yangın arefesinde, insanların büyük hadiselerle dünyanın bir değişim yaşayacağı fikir ve endişesi içerisinde olduklarını kaydeden Selânikî, ansızın çıkan böylesine büyük bir yangının “gazâb-ı ilâhî” olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Çünkü ona göre, haksız kazanç elde etmiş olan insafsızlar, mazlumların âh ve beddualarını almışlardır. Bir gün ve gecede akla hayale gelmez derecede yangın olduğunu belirten Selânikî, yangının söndürülemez ve yayılışında mal talanıyla meşgul olan yeniçerilerin ihmallerinin payının olduğunu, yanan çok sayıda vakıf ve hayratın da yine ekâbirin işine yaradığını, bu vesileyle mülk edindiklerini aktarmış, fitne ve fesadın boyutu hakkında yangın vesilesiyle bilgi vermiştir.³⁴

Yine Selânikî’nin aktardığı haberler arasında yer alan Tunus Beylerbeyi İstanköylü Ahmed Paşa’nın İstanbul’a verdiği bilgi dikkat çekicidir. Bu habere göre hicrî 998 senesinde “mehdî kethüdâsıyım (mehdi yardımcısıyım)” diye ortaya çıkmış olan Yahyâ b. Yahyâ adlı bir bidatçi saltanat iddiasında bulunmuştur. Bu kişi bir kısım ayak takımını kendine bağlamış, bu yolla büyük ölçüde servet kazanmıştır. Tunus Beylerbeyi’nin haberi üzerine söz konusu kişi üzerine askerî kuvvet gönderilmiştir.³⁵ Selânikî’nin kaydetmiş olduğu bu ve benzeri haberler göstermektedir ki, hicrî bin yılı öncesinde bazı kişiler insanları kıyametin yaklaştığı duygusuna sevk etmişler ve bunu çikarları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır.

XVI. yüzyıl Osmanlı toplumunda kıyametin zamanı ile ilgili olarak hicrî 1000 yılı telaffuz edilmese de, bu tarihten önce kaleme alınmış daha başka eserlerde de kıyametin zamanının yaklaştığını belirten ifadeler rastlanmaktadır. Örneğin şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemseddin (ö. 1580) de,³⁶ akâide dair bir eserinde kıyametin zamanının yakın olduğunu zikretmekte ve alametlerini sıralamaktadır. Bunlardan yazarın kendi zamanında olduğundan bahsettiği alametlerden birisini “mescid ve câmilerde esvât-ı ref’ olmak, nitekim fi zamâninâ müezzinlerin teğannileri ve esvât-ı mühmeleleri gibi”³⁷ şeklinde dile getirdiğini görmekteyiz. Bu ifadeye göre Kadızâde Ahmed Şem-

34 Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 213.

35 Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, c. I, s. 222.

36 Kadızâde’nin, şeyhülislamlığı sırasında İstanbul Rasathanesi hakkında padişaha sunduğu raporla buranın yıkılmasına yol açtığı belirtilir. Murat III zamanında, Takıyyüddin tarafından kurulan rasathâne hakkında, gökleri izlemenin uğursuzluk getirdiği ve her nerede bu gibi işe teşebbüs edildiyse devletin zevaline sebep olduğu yolundaki raporunun ardından 1580’de buranın yıkılma emri verildiğinden bahsedilmiştir. Bkz. Mehmet İpşirli, “Kadızâde Ahmed Şemseddin”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIV, s. 96-97.

37 Kadızâde Şemseddin Ahmed, *Ferâidül-Fevâid fi Beyâni’l-Akâid*, İstanbul 1828, s. 202- 203.

seddin'in, insanların mescit ve camilerde yüksek sesle konuşmak gibi saygısızca tavır takınmalarını, müezzinlerin ezan ve duâları şarkı söyler gibi seslerini değiştirerek okumalarını, zamanında var olan bir kıyamet alameti olarak değerlendirdiğini anlamaktayız. Kadızade'nin bu tutumundan, toplumun dinî yaşantısında meydana gelen bazı değişimleri, hep eskiye duyulan özlemle eleştirme anlayışına sahip olduğunu ve bunları kıyamet alametleriyle ilişkilendirdiğini, üstelik bu tutumunda yalnız olmadığını dikkate almak gerekir.

Aktardığımız bu verilerden anlaşıldığı üzere insanlar, kıyamet beklentisi ile muhtemelen pozitif bir ruh ve davranış sergileme anlayışına sahip olmak veya bunun gerekliliğine inanmakla birlikte, bekleyişin kendilerine tahammülü zor bir heyecan verdiğini gizleyememektedirler. Bu ruh haliyle yaptıkları eleştirilerin, sanki beklenen sonu geciktirmeye veya bu sondan kurtulmaya yarayacağını düşünmüş olabilirler. Ama daha çok sanki ilâhî adalete teslim olmadan önce işlenen yanlışlıklarda kendi paylarının olmadığını ortaya koymaya çalışmış gibidirler.

Bu durumda ortaya çıkan sonuç şudur: Her nesil veya dönem, kıyametin kopacağı üzerine yapılan tahminlere ve hadis külliyatında yer alan kıyamet alametlerini dikkate almış, yaşadıkları zamanlara göre söz konusu rivayetlere anlamlar yüklemişlerdir. Dolayısıyla kıyametin eninde sonunda kopacağına inanan insanlar, bazı yıllar öncesinde kıyamet alametlerine her zamankinden, ya da bir önceki nesilden daha alakadar olmuşlardır.

Ancak bunları tespit, özellikle de Osmanlı toplumunun hicrî 1000 yılına bakışı, bu tarihe doğru gidişte sahip olduğu düşünce ve buna bağlı olarak takındığı tavrı belirlemek oldukça güçtür. Zira eserlerde bu yıla doğru gidilirken duyulan heyecan ve hisler, bizatihi toplumun içinde bulunduğu hâlet-i ruhiye ile yapılmak yerine, zaten İslâm literatüründe özellikle hadis külliyatında fiten ve melâhim adı altında yer alan kıyamet alametlerinin tekrar tekrar zikredilmesiyle, bir anlamda hatırlatılmasıyla yapılmıştır. Örneğin 1000. yılda kıyametin kopacağına inanmayan Gelibolulu Âlî'nin dahi, Mir'âtü'l-Avâlim adlı risalesinde kıyamet alametleri üzerinde durması, dünyanın ömrü ile ilgili rivayetleri irdelemesi esasında konuyla yakından ilgilendiğini göstermekte, "ya 1000. yılda koparsa" ihtimalini üstü kapalı olarak düşündüğünü ortaya koymaktadır. Ancak bütün bu yaklaşımlarda, hemen bütün tarih kitaplarımızın sahip olduğu büyük eksikliğin ortaya çıkardığı sorunu yaşıyor ve halkın gündelik yaşamında söz konusu beklentilerin ne derece etkili olduğuna ilişkin oldukça kısıtlı bilgi edinebiliyoruz. Elbette ki bu duruma, özellikle tarih yazarlarının göz önünde bulundurmak zorunda oldukları "devlet-i ebed müddet" anlayışını etkileyici bir husus olarak eklemek gerekir.

Görüldüğü gibi binyılcılık ya da altın çağ beklentisi tarih boyunca oldukça farklı kültür ve toplumlarda ortaya çıkmış bir inançtır. Genel olarak bu inanç, içinde yaşanılan zaman diliminden hoşnut olmamayı ifade etmiştir. Etik, siyasal ve dinsel, çeşitli nedenlerden ötürü içinde yaşanılan dünya acımasız, çekilmez, kötü, ahlaksız, despot ve benzeri niteliklere haiz bir ortam olarak görülmüştür. Ama daima bu ortamdan bir çıkış, bir anlamda kaçış

aranmıştır. Binyılcılık ya da Altın Çağ aslında bu kaçışın ya da umudun ifadesidir. Zira sıkıntıdan bunalan insanlar beklentilerini, umutlarını gelecekte olmasını diledikleri güzel günlere bırakarak ya da o güzel günleri arayarak geçirmişlerdir. Dikkat edileceği üzere bu tarz düşüncelere kaynaklık eden kitaplar siyasal ve dinsel baskının en yoğun olduğu, ahlaki bozukluğun had safhada olduğu dönemlerde yazılmışlardır. Bu da göstermektedir ki bu tarz eserler ya da beklentiler, içinde bulunulan ortamla yakından ilgilidir.

Netice itibariyle Osmanlı toplumu merkezli olarak hazırladığımız bu çalışmamızda, esasında binyılcı inanç ile toplumsal sefalet veya marjinallik arasında çok katı bir denklem kurmak istemedik. Ancak görülen o ki, Müslüman Osmanlı toplumu, İslâm geleneğinde binyılcılık tasavvuru olmamasına karşın gerçekten önemli bir dönüm noktası gibi duran hicrî bininci yılın gizemini yok sayamamıştır. Bunda o döneme kadar oluşmuş olan İslâmî literatürün hiç şüphesiz büyük etkisi olmuştur. Nitekim 16. Yüzyıl öncesinde kaleme alınmış olan akâid ve hadis kitaplarında -ki bunlar özellikle Osmanlı Devleti'nin en klasik dini hayatının yaşandığı dönem olan 15. ve 16. yüzyıllarda çok etkili olmuşlardır- kıyamet alametlerine ilişkin özel bölümler yer almıştır. Bu bölümlerde anlatılanlara göre İslâm geleneğinde beklenen kurtarıcı Mehdi'dir. Yalnız Mehdi'den önce ölmediğine inanılan İsa'nın yeryüzüne inerek Deccal ve Ye'cüc-Me'cüc gibi kaotik güçlerle mücadele edeceğine ve Deccal'ı öldüreceğine inanılır. Gerek Hz. İsa'nın ölmediği ve dünyanın sonunda tekrar geri geleceği gerekse eskatolojik bir kurtarıcı olarak Mehdi'nin geleceğiyle ilgili hiçbir ifade Kur'ân'da yer almazken, bu konuda özellikle hadis literatürünün zengin bir malzeme sunması, söz konusu inançların Yahudilik ve Hristiyanlık gibi İslâm dışı kaynakların etkisiyle geliştiğini göstermiştir.